

ДОБРИЙ КОМПІЛЯТОР ПАН ГАЙКОВСЬКИЙ

Оцінювати праці діячів століть минулих – справа невдячна і малоприваблива. Це – предметне поле критики та історіографій. Як правило, кожен дослідник – продукт своєї епохи і свого середовища. Бо, як зауважив колись відомий інтерпретатор світового історичного процесу англієць Арнольд Дж. Тойнбі, **«навчені тільки описувати, а не вдосконалювати об'єкт свого дослідження, історики, природно, перебувають у полоні ідей, які панують у спільнотах, де їм випало жити і працювати»**.

Між іншим це говорить про те, що кожна національна історіографія живиться не тільки об'єктивною правдою про історію її народу, а й стереотипами, прищепленими політичними ідеологіями та партійною пропагандою. Пошук історичної правди вимагає оприлюднення усіх відомих текстів, адже будь-яке історичне джерело має позитивне і негативне значення для теперішніх і майбутніх поколінь дослідників минувшини.

Для сучасних українських краєзнавців на часі розставлення певних акцентів щодо чужинецького трактування історії Станиславова – Івано-Франківська, зокрема місця і ролі представників етнічних груп у творенні образу міста.

Суттєвим у цьому випадку є приклад брошури, а фактично інформаційно-статистичного довідника 1920-х років польського краєзнавця, активного діяча польської громади перших десятиліть ХХ ст. **Станіслава Гайковського**, переклад і коментар до якої сьогодні пропонуємо увазі читачів.

Про автора відомо надто мало, проте сьогодні можна твердити, що в ряді станиславівських краєзнавців-істориків Маріяна Грибовича (?-?), отця домініканця Садока Баронча (1814–1892), гімназійного професора Алоїза Шарловського (1845–1911) творчий доробок С. Гайковського (?-?) найменший і маловартісний.

А що автор сам визнає, що праця ґрунтується на матеріалах, опублікованих А. Шарловським і о. С. Барончем, то виявиться, що «брошурка», як він її сам називає, є нічим іншим, як компіляцією певних історичних джерел.

Розвідка, опублікована 1922 року накладом книгарні Романа Ясельського, несе в собі дух того часу, коли її написано, тому й не

можемо віднести «Станиславів і його пам'ятки з давніх часів» до власне історичних, краєзнавчих чи пам'яткознавчих текстів у повному розумінні цих категорій. Однак слід зауважити, що майже усі дослідники історії Станиславова зверталися до цих текстів як до певного джерела, з якого в стислій та узагальненій формі пізнають окремі факти про місто і його околиці переважно XVI–XVIII століть, а подекуди й XIX-го, але аж ніяк їх суспільно-політичну оцінку.

Дослідження С. Ґайковського з 1922 року вирізняється яскраво задекларованою і цілком неприхованою пропольською орієнтацією автора. Вона викликана вочевидь польською окупацією нашого краю і відповідним, спочатку емоційним, а потім прагматичним суспільним замовленням – пошуком у несвоїй недавній історії власних героїв, нібито реальних «творців» Станиславова. Тому-то цей місцевий краєзнавець штибу перших повоєнних років часто перебільшує роль і місце польських можновладців Потоцьких в історії закладення і функціонування Станиславова, та й загалом поляків у колонізації довколишніх просторів давніх українських сіл і містечок.

Для уникнення певного роду непорозумінь і відвертої розмови про якість краєзнавчого доробку невідомого сьогодні С. Ґайковського і його громадську позицію пропоную деякі пояснення.

Мої колеги, історики й етнодержавознавці, вже давно довели, що польська спільнота нашого краю була далеко не одностайною в соціальному, економічному і політичному вимірах. Початок процесу перетворення її на єдину спільноту припав на час трьох поділів-розборів Речіпосполитої, а завершення – на початок XX ст., коли вже визріли умови для відновлення польської державності. Осередками польського світу у сільській місцевості виступали фільварки, в міській – ремісничі цехи, купецькі ґільдії, мануфактури, товариства, а з кінця XIX ст. – громадсько-політичні партії та організації. Формуванню єдиної польської нації сприяли поширення загальноєвропейських ідей націоналізму, наявність національного гніту з боку Австрійської, Російської та Пруської держав, а також відносно єдине бачення свого минулого, спільна (римо-католицька) віра, єдина, хай і з кількома діалектами, мова. Єдиний поділ, який існував між прошарками польського населення – поділ соціально-економічний. Були серед поляків і заможні князі і графи, були і міські пролетарі та бездомні жебраки. Однак впродовж другої половини XIX – початку XX ст. на перше місце у свідомості поляків краю виступили не ознаки соціальної нерівності, а ідеї національної єдності.

Політизація поляків вела до етнічної самоідентифікації, яка ґрунтувалася не лише на спільності проживання в конкретному

населеному пункті чи повіті, а й на спільності мови, релігії, культури, звичаїв, традицій та спільного історичного минулого. Такі ідеї виступали на перших ролях у всіх польськомовних газетах, творах польських письменників та поетів, скульпторів і художників. Звеличення славного минулого Польщі проходило паралельно з лояльним ставленням поляків до Австро-Угорщини як до тимчасового явища, котре слід використати для закладення основ своєї майбутньої державності. Водночас інші національні спільноти розглядалися крізь призму польських політичних, економічних, релігійних та культурних інтересів як можливі конкуренти чи навіть опоненти.

В другій половині XIX – на початку XX ст. польське населення не лише самоідентифікувалося, воно ідентифікувалося й іншими спільнотами краю. Процес національного виокремлення поляків відбувався дещо швидше, ніж серед українців. Тому спостерігалось намагання окремих представників польських політичних партій видати українців усіх загалом чи хоча б деяких з них (етнографічні групи лемків, бойків, гуцулів) за частину польського народу. Цьому сприяла близькість мови, традицій і звичаїв.

Упродовж 1848–1918 рр. польська спільнота краю активно модернізувалася. Цьому сприяло поширення освіти, різноманітних культурних та економічних товариств і організацій. Інформаційний прорив спричинив зміни не лише методів і засобів господарювання, але й еволюцію національної свідомості. Осередки політичних партій, які проводили економічну підтримку польської спільноти, надавали їм різноманітні податкові та інші преференції, сприяли посиленню польського націоналізму і водночас породжували національну дискримінацію українців, євреїв та інших етнічних спільнот краю, тим самим змушуючи останніх до власної національної консолідації.

Після падіння Австро-Угорщини у 1918 р., проголошення Західно-Української Народної Республіки і Другої Речіпосполитої, впродовж цілого міжвоєннє наш край був не лише етнічно структурований, а й чітко маркований кордонами між етнонаціональними спільнотами. Не дивлячись на очевидну близькість між українцями і поляками (зокрема конфесійну, хоча українці – греко-католики, а поляки – римокатолики; культурно-мовну – єдине слов'янське походження), різниці в соціальному статусі поляків і українців ЗУНР і Другої Речіпосполитої створювали напругу в міжетнічних взаєминах. Це проявлялося і в міському житті Станиславова, яке ще необхідно детально проаналізувати.

В умовах нестабільного економічного та суспільно-політичного життя в 1918–1920 рр. спілкування пересічних громадян,

представників етнічних спільнот краю з чільниками влади викликало у масовій свідомості більшою мірою негативні, аніж позитивні емоції. Зокрема, в умовах українсько-польського протистояння 1918–1919 рр. і відновлення польської держави це сприяло відповідному домінуванню Польської національної групи в бюрократичному апараті регіону, що у свою чергу зумовило накопичення деструктивної енергії, яка руйнувала традиції міжнаціональних відносин, закладених у попередній історичний період.

У 1918-1920 рр. державно-правовий статус нашої історичної землі – Галичини залишався невирішеною загальноєвропейською проблемою. Адже за міжнародними договорами її східна, українська частина не входила в етнічні й політичні кордони відновленої Речіпосполитої. Польща отримала статус тимчасового військового окупанта краю, на територію якого поширювався суверенітет країн Антанти.

Рішенням польського уряду від 7 червня 1920 р. українські землі Галичини були оголошені польською територією, на яких поширювалася дія польських законів.

30 січня 1920 р. варшавський уряд скасував Галицький крайовий сейм і крайовий виділ.

3 грудня 1920 р. польський сейм ліквідував територіальну окремішність Галичини.

Від 1 вересня 1921 р. він запровадив єдиний адміністративно-територіальний поділ на воєводства, повіти і ґміни.

Пригадаймо собі й охочим до пізнання правди, що уряд Західно-Української Народної Республіки у своєму виданні «Кривава книга», що була опублікована вже на еміґрації у Відні 1921 р., заявляв: **«Українців трактує польське правительтво як вороже населення ... Вони позбавлені всіх громадянських прав...»**

Написана у період жорсткого міжетнічного протиборства перших років другого десятиліття «століття потрясінь», а надто нетерпимості до всього непольського, особливо українського, праця С. Ґайковського швидше є прикладом того, як можна фальсифікувати історію, хай і окремо взятого міста та довколишньої землі. Адже, як відомо, папір витримає все. А може, хтось таки сподівався, що українці потонуть у всесвітньому океані хаосу й державного небуття після поразки наших відчайдушних Визвольних змагань 1914-1920-х років?

Чи насправді, як пише автор, **«завдяки цій польській родині (Потоцьких – І.М.) тут виникають чисельні осади, а також монастирі, яких було багато ... що свідчить про велику релігійну терпимість Речіпосполитої і наших (їхніх! – І.М.) предків, як їхніх**

фундаторів» (с. 4), або «Йому (С. Потоцькому – І.М.) першому спало на думку закласти в цьому місці оборонний град – і хоч сам цю думку не втілював у життя, місто Станиславів на пам'ять і для увічнення славного ініціатора назване його іменем, а часто також називаємо його «градом Ревери» (с. 5)?

Для умовного «торжества історичної справедливості» зазначмо, що перші міські поселення в нашому краї виникли в процесі розвитку місцевих суспільних відносин ще до поширення на цю територію влади київських князів. У X–XIII ст. на цій території вже існувала доволі розвинена мережа міських поселень, суспільне життя яких було організоване на засадах давнього українського права. Відомості про такі міста в цей період зазвичай наводять літописи. Звичайно, про давній Станиславів таких звісток немає, вони значно пізніші. Однак уже поверховий аналіз писемних відомостей і речових пам'яток свідчить, що найдавніші міста, міські осади, виникали переважно на берегах судноплавних річок або на сухопутних торгових шляхах у зручних для оборони місцях. Це могло б бути показовим і для нашого міста.

Останні археологічні знахідки на місці міських фортифікацій Станиславова показують, що там-таки вже у XIII ст. існувало поселення. А одночасна наявність на тому ж терені, але значно глибше, деяких артефактів з так званої «сивої давнини» яскраво унаочнює присутність тут носіїв відомої трипільської культури. Звичайно, що у той час поселення, назване за кілька століть Станиславоном, не було таким багатотисячним, як Галич та Перемишль – найбільші міста давньоукраїнського періоду. Однак воно таки було і було русько-українським за своїм етнічним складом, як і інші подібні міста й оборонні пункти Галицької Русі.

До того ж перше поселення на території пізнішого Станиславова цілком могло бути спустошене монголо-татарською навалою ще до середини XIII ст. Отож, як бачимо, ще до уявленого «граду Ревери» міг і, напевне, таки існував давньоукраїнський град ще княжих часів. Іншими словами поселення, назване колись Станиславоном, ще задовго до цього мало власну історію, яка значно старіша, аніж офіційні тлумачення в історичній літературі про закладення міста у XVII ст. Та й за панування Потоцьких місто у межиріччі Бистриць не було особливим в адміністративному, політичному та господарському житті. Таким воно стало лише у другій половині XVIII ст., коли нарівні зі Львовом, Тернополем і Бродами стало більшим містом краю.

Не маючи наміру детально розглядати зміст брошури С. Гайковського (це зробить коментатор видання), хотілося б підкреслити, що, виокремлюючи пам'ятки давніх часів у

Станиславівському повіті, він, як правило, бачив лише їхню «польськість». Це стосується і навколишніх сіл, які нібито лише через поляків і їхню шляхту повинні були б виникнути і розвинутися. Нехай це залишиться на совісті несумлінного автора.

Наприклад, описуючи Маріямпіль, С. Гайковський не згадує, що ця місцевість у дохристиянські часи носила назву Боговид, а пізніше славилася своєю чудотворною іконою, відомою з другої половини XVII ст. Коронний гетьман Станіслав Яблоновський возив цей образ з собою у походи. Та найбільше прославилась ікона Богородиці під Віднем у 1683 р. З цього часу її почали називати Переможною і Гетьманською. У 1737 р. образ визнали чудотворним і прикрасили срібними шатами. До 1945 р. ікона перебувала у селі, але пізніше поляки забрали її з собою. Зараз ікона Матері Божої Маріямпільської зберігається у костелі Діви Марії на Пісках у Вроцлаві... Дивна ситуація, чи не так?

Насамкінець зачитуймо «Щоденник» мандрівника Ульріха фон Вердума –секретаря французького дипломата-шпигуна Жана де Куртена, абата де Польм'є, якого не можна запідозрити у намаганні уславлювати якусь етнічну спільноту в Станиславові: **«В місті є папський (римо-католицький – І.М.) костюл... Вірмени й русини або греки (тобто греко-католики – І.М.) мають також по одній церкві, а євреї – божницю... в кожному [з передмість] є руська (українська – І.М.) церква».**

Сьогодні слід чітко усвідомити, що Станиславів XVI–XVIII ст. і далі ніколи не був моноетнічним, і завдяки цьому були закладені хай і дуже хиткі, але історично виправдані основи толерантності і співжиття народів – українського, польського, вірменського, гебрійського, почасти австрійського і німецького. Символами цієї уявленої толерантності були духовні символи – храми, розташовані по кутах ринкової площі. Приклад, звісно, не унікальний, але промовистий.

Зрештою, усім, кому потрібно, а також тим, кому цікаво, слід пам'ятати: компіляція С. Гайковського «Станиславів і його пам'ятки з давніх часів» – бажання бачити якнайбільше польськості в історії Станиславова, аніж це насправді було. Добрі компілятори теж потрібні. Вони зазвичай не примножують собі геростратової слави плагіаторів, але й не залишають по собі вагомого сліду в людській пам'яті. Добротна критика їхніх праць і видання таких сьогодні будуть по суті корисною наукою для пересічних містян і містознавців.

Іван Монолатій